

СВИДЕТЕЛСТВАТА НА „ЦАРЕВЕЦ“ И „ТРАПЕЗИЦА“ ЗА ЕНЕОЛИТНАТА ЕПОХА

НЕДКО ЕЛЕНСКИ

Изследването и проучването на град Велико Търново е със столетна история. Този интерес е свързан със значението и важността, която е имал градът в средновековната българска история. Проучването на средновековния град преминава през няколко етапа, като почти цялата застроена площ е засегната от археологически проучвания.¹ В процеса на проучванията се разширява и хронологичният обхват на селищния живот за различните исторически епохи. Резултатите от проучванията утвърждават този природно обособен район като значим икономически и политически център не само през Средновековието, но и през ранновизантийската, римската, елинистическа и раннотракийската епоха.² Разширяването на хронологичния обхват на заселването в района е свързано с хълмовете „Царевец“ и „Трапезица“, като това твърдение е подкрепено с материали, произхождащи от тях и ще бъдат обект на изследване в настоящото съобщение.

Хълмовете „Царевец“ и „Трапезица“ може да се разглеждат като оформилата се в тази част на Предбалкана Великотърновска антиклинала. Тя има платовиден характер и е изградена от ядка с неокомски мергели и обвивка от ургонски варовици.³ Преминаващата от тук река Янтра обособява с меандрите си четири полуострова: „Света гора“ (265 м), „Царевец“ (252 м), „Трапезица“ (210 м) и този, източно от местността „Картала“. Полуостровите могат да се разглеждат като части от Беляковското и Арбанашко плато, които са разделени от река Янтра. Те имат и силно изразен карстов характер, който определя и почвообразуването върху тях. Хумусният пласт лежи непосредствено върху скалата и е образуван под влияние на тревиста растителност.⁴ Хълмът „Трапезица“ е по-нисък от хълма „Царевец“, но има по-добра видимост върху пролома в северната част на реката, което осигурява и неговия контрол, а хълмът „Царевец“ има по-добра видимост от юг. Естествената укрепеност, добро разположение и благоприятни природни дадености може би предизвикват и ранното заселване на човека.

Началото на археологическите разкопки във Велико Търново е поставено на хълма „Трапезица“ през 1879 г. от В. Берон. По-късно през есента на 1884 г. те са частично възобновени. Френският археолог Жорж Съор с покровителството на българския цар Фердинанд през 1900 г. провежда мащабни

проучвания на хълма.⁵ Резултатите от разкопките остават непубликувани или частично се обнародват отделни сведения за тях. В началния етап на проучванията се е смятало, че първото население на хълма „Трапезица“ е от римската епоха.⁶ В центъра на хълма по време на строежа на къщата на пазача при изкопните работи и сондажните проучвания се разкриват няколко керамични фрагменти от енеолитната епоха, а също така и от бронзовата епоха.⁷ Тези сведения остават единствените и досега за най-старото селище в пределите на старопрестолния град. При възобновяване на проучванията се потвърждава, че е съществувало селище от бронзовата и желязна епоха.⁸ Беглото споменаване на фактите, които разкриват заселването на хълма през тези епохи, се дължи на изследователския интерес, който е насочен предимно към историята на столичния период.

След периодични обхождания, извършвани върху цялата площ на хълма, се събраха материали, свързани с енеолитната епоха. Събрани са 110 керамични фрагмента, каменна брадва, 2 каменни теслички, костно шило, костна гладилка и костно длето. Основният показател за определяне на културна и хронологична принадлежност на селището е керамиката. Фрагментите от събраната колекция принадлежат към една технологична група, но се срещат и от друга. Първата група е на дебелостенната керамика. Това са съдове предимно с кермиденочервен и черен цвят. Те са изпичани в редукционна и окислителна среда. В окислителна среда са вторично изпечените фрагменти. Като опоснител за глината е използван счукан варовик. Дебелостенната керамика се разделя на четири основни типа. Първият е сферични съдове. Те са с ориентирано навътре устие. Повърхността им е груба, а отвътре излъскана. Украсата е барботинна с провлачванията от пръсти, които са хоризонтални, вертикални и коси (Табл. I-1-6). Вторият тип съдове имат висока цилиндрична шийка и цилиндрична горна част. Липсват данни за цялостната форма на съда. Когато има запазени части от повърхността, се вижда, че тя е излъскана или полирана (Табл. II-2, 3) и (Табл. V-1, 2). Паниците са най-добре представеният тип. Той има и най-висок процент в количественото съотношение между отделните типове, а също и в типовото многообразие. Според формалния принцип се разделя на четири подтипа. Първият подтип е с обърната конична долна част и цилиндрична горна част с удебелен среден ръб. Устието е ориентирано към отваряне на формата, а средният ръб е леко удебелен. Според устието се разделя на три варианта. Първият вариант е с устие ориентирано нагоре (Табл. III-2, 3, 7), следващият е с изтънено устие, ориентирано навън (Табл. III- 4-6, 8) и третият вариант е с удебелено устие, ориентирано навън (Табл. III-1). Вторият подтип е паници с обърната конична долна част и цилиндрична горна част. Според украсата се разделят на два варианта. Първият вариант има излъскана повърхност (Табл. IV-1, 2), а вторият е с барботинна украса и двойка релефни пъпки (Табл. IV-3). Следващият подтип е с обърната конична долна част и силно завито навътре устие. Запазената повърхност на съдовете е излъскана или полирана. Няма запазени следи от украса (Табл. V- 3-7). Последният подтип е

с полусферична форма и удебелено отвътре устие. Повърхността е излъскана или полирана и няма следи от украса (Табл. IV- 4-9). Четвъртият тип, който е представен в тази керамична колекция, е купата. Той се разделя на три подтипа. Първият подтип е купа с обърната конична долна част и цилиндрична горна част. Повърхността е излъскана или загладена. Украсата се състои от две успоредни и широки линии чрез отнемане (кербшнит), които може да са запълвани с бяла паста (Табл. II- 4, 5). Следващият подтип е с форма на сплескана сфера в долната си част и висока шийка без да се подчертава преломо. Устието е ориентирано навън, а повърхността е излъскана (Табл. II- 6). Последният подтип е купа с обърната конична долна част, цилиндрична горна и удебелен биконичен среден ръб. Повърхността е излъскана и е без украса (Табл. II- 7). Към представените по-горе типове на съдовете ще допълним с фрагмент от похлупак. Той има цилиндрично конична форма и украса от широки, хоризонтални линии, които са представени чрез отнемане на повърхностния слой на похлупака и след това запълнени с бяла паста (Табл. V- 8).

Керамичните фрагменти с украса също допълват културната характеристика на материалите. С най-голям процент е представена барботинната украса (Табл. I- 1-6) и (Табл. VI- 1-5, 11, 12). Други типове украси са връзаната, с отнемане (кербшнит) и надрасканата. Връзаната се състои от два вида. Връзване с остър предмет на коси и вертикални линии (Табл. VI- 14-16) и връзване с мидена черупка (Табл. VII- 6). Кербшнитната украса се състои от широки, хоризонтални и успоредни линии (Табл. II- 4, 5) и (Табл. V- 8), а надрасканата се състои от тънки и плитко връзани с голяма гъстота линии (Табл. VII- 4). Те обхващат цялата повърхност на съда. Освен тези украси се среща още един тип. Това е канелюрната украса, която се разкрива върху средния ръб на съда. Канелюрите са широки и къси (Табл. VI- 9). Много фрагменти имат релефни пъпки с езичеста, овална и кръгла форма (Табл. VI- 3-9). Те могат да имат утилитарна принадлежност като дръжки, а също така да са с естетическа функция.

Откритите оръдия на труда според материала се разделят на две групи: каменни и костни. Каменните оръдия се разделят на два вида. Първият вид е брадвата. Той е представен от един екземпляр, който не е добре запазен. Тя е направена от сиво-зелен дребнозърнест пясъчник (Табл. VII- 8). Вторият вид е теслата. Тя има трапецовидна форма и е изработена от сиво-зелен камък (Табл. VII- 7,9). Другата група оръдия е изработена от кост. Тя се състои от гладилка (Табл. VII- 10), шило (Табл. VII- 11) и длето (Табл. VII- 12).

Съпоставяйки материалите от хълма „Трапезица“ с други праисторически селища, се установи и по-точното заселване на хълма. Предполагаме, че това е станало през първата фаза на късния енеолит-култура Коджадермен-Гумелница-Караново VI. Това становище се подкрепя от съдовете в (Табл. II- 2, 3), които са аналогични на съдове от първата фаза на късния енеолит на Русенската селищна могила⁹ и VIII и X хоризонт от селищната могила Овчарово.¹⁰

Останалите керамични форми принадлежат на II и III фаза на култура КГК VI. Това е сферичния тип с барбогинна украса, паниците с цилиндрична горна част, паниците със завито навътре устие, тези с удебелено отвътре устие, съдят със сплесната сферична форма и висока шийка и съдовете с биконичен среден ръб. Изброените типове са характерни за тези две фази на късния енеолит.¹¹ Украсата на съдовете също е с характерните особености на II и III фаза на КГК VI. Тя е представена с връзания с мидена черупка, връзани линии, надрасканата повърхност и езичестите дръжки и пъпки.¹² Селището на хълма „Трапезица“ е синхронно и има близки паралели с тези в Русе¹³, Овчарово¹⁴, Еменска пещера¹⁵, Хотница¹⁶, Коджадермен¹⁷, Джулюница¹⁸, Виница¹⁹, Дъбене²⁰ и други селища от II и III фаза на КГК VI. По-точно определяне на материалите не се прави, защото техният произход и фрагментарност не позволяват да се отделят по фази, а и съществуването на различните типове в двете фази изключва тази възможност.

Енеолитният период на хълма „Царевец“ не е регистриран в изследванията, проучващи най-ранната история на хълма. Всички изследователи, които проучват хълма, свързват най-ранното заселване с къснобронзовата и ранножелязната епоха.²¹ В настоящето съобщение за първи път ще бъдат обект на изследване керамични фрагменти от халколита, произхождащи от хълма „Царевец“. До настоящия момент материалите са се съхранявали в ОФ „Средновековие“- ИМ - В.Търново*. Те произхождат от обекти, които са разположени в югозападната част на хълма**. Нямаме сведение в какъв контекст се разкриват, но предполагаме, че те не са били идентифицирани и са отнесени към тракийската керамика. Тяхното количество е ограничено и повечето са вторично изпечени, от което може да предположим, че произхождат от един контекст. Представителни са един цял съд, един полузапазен и три фрагмента. Те имат кермидено-червен цвят. Първият съд е паница с обърната конична форма и завито навътре устие (Табл.VIII- 1), следващият има бицилиндрична горна част и обърната конична долна (Табл.VIII- 2) и последният е от полусферична купа (Табл.VIII- 4). Украсата е връзана (Табл.VIII- 4) и псевдокербшният (Табл.VIII- 3). Аналогии на тези материали се намират във късните фази на енеолитната култура КГК VI. Бицилиндричният съд може да се види в I фаза на късния енеолит²², а за останалите форми и украси аналозите са във II и III фаза.²³

Заселването на хълмовете през този етап от развитието на енеолитната епоха в България ги включва в общите закономерности, които се наблюдават в развитието на селищната структура. Изграждането на височинни селища е характерно за Западна България. Този процес започва през ранния енеолит, когато се изграждат върху плата, а през късния енеолит върху конусовидни върхове²⁴. Такива селища са Криводол²⁵, Пеклюк²⁶, Окол глава²⁷, Кракра²⁸, Заминец²⁹, Оходен³⁰, Мусочина³¹, Телиш³² и други. Тези селища принадлежат към култура Криводол - Сълкуца - Бубани Хум I.³³ Независимо от това, че разглежданият от нас район не попада в ареала на култура КСБХ I, се вижда

аналогична закономерност в развитието на типовете селища. За разглеждания от нас ареал височинни селища са регистрирани в село Яворовец, Севлиево³⁴ и на връх „Кавлака“ до село Бутово, Павликенско.³⁵ Това показва, че в района протичат аналогични процеси като в Западна България. В подкрепа за заселването на хълма през първата фаза на КГК VI е, че през тази фаза прекратява съществуването на селището в местността „Качица“ - В.Търново³⁶ и може да приемем, че негов наследник става това на хълмовете „Царевец“ и „Трапезица“. Причината за изграждането на този тип селища е вероятно предизвикана от реструктуриране на селищната система. Тези селища могат да се приемат като селища - крепости с военен характер.³⁷ Някои автори смятат, че тяхното изграждане е предизвикано от зачестили конфликти през този период.³⁸

Разгледано в контекста на селищната структура на района, се разкрива връзката на селището с цялата система в тази част на Предбалкана. Този район е наситен със селища с малка площ, които очертават пътищата през проходите на планината. Може да се предположи, че селището на хълмовете е централно за района, като се вземе под внимание разположението и останалите дадености, с които разполага, а и ситуацията в самата селищна система подкрепя това становище. Селището е съществувало през късният енеолит (4200 г. - 4000 г. пр. Хр.) и е принадлежало към култура КГК VI, но не трябва да се изключва и влиянието на култура КСБ XI, ако се вземе под внимание сходната развитие в селищна структура.

Б Е Л Е Ж И

¹ Алексиев, Й. Проучвания на средновековни обекти във В.Търново. - Известия на Исторически музей Велико Търново, VIII, 1993, В.Търново, с. 109-113.

² Станев, П. Праисторически и тракийски селища на територията на град Велико Търново. В: История на град Велико Търново, I, 1986, София, с. 19-35.

³ Бончев, Ек. Тектоника на Предбалкана, 1971, София, с. 78.

⁴ Фотакчиева, Е., М. Милчева, Т. Андонов, И. Ватролов, И. Бабев. Проучвания на почвите в България, кн. III, Великотърновски и Видински окръг, 1976, София, с. 94, 130.

⁵ Николова, Я. История на археологическите проучвания на Царевец. В: Царевград - Търнов, I, 1973, София, с. 26-27.

⁶ Москов, М. Търново в най-древното си минало, 1918, Търново, с. 11.

⁷ Ангелов, Н. Търновград през вековете. В: Прослава на Велико Търново, 1978, София, с. 41-42.

⁸ Долмова, М. Проучвания на Трапезица - сектор южна и западна крепостна стена. Археологически открития и разкопки през 1992-1993 г., Велико Търново, с. 107.

⁹ Попов, В. Периодизация и хронология на неолитните и халколитни култури от поречието на река Русенски Лом, 1996, Русе, обр. 115-2. 1 и 2. 2; Попов, V. The Ruse Tell Site since James Gaul (Stratigraphy and Chronology). In: James Harvey Goul in Memoriam, I, fig.-9.

¹⁰ Тодорова, Х., В. Василев, З. Янушевич, М. Ковачева, П. Вълв. - Овчарово. Разкопки и проучвания, IX, 1983, София, табл. 62-12, 16-18.

¹¹ Тодорова, Х. Каменно-медната епоха в България, 1986, София, 107-112.

- ¹² Пак там, с. 107-112.
- ¹³ Попов, В. Периодизация и хронология ... с. 38-42 и 232-247; Попов, V. The Ruse ... р. 191-195.
- ¹⁴ Тодорова, Х. и колектив ... с. 98, табл. 70 - 81.
- ¹⁵ Еленски, Н. Принос към проучванията на енеолитната епоха в средния басейн на река Янтра. 1999, (под печат).
- ¹⁶ Тодорова, Х. Каменно-медната епоха ... с. 78.
- ¹⁷ Попов, Р. Коджадерменска могила при град Шумен.-Известия на Българското Археологическо Дружество, VI, 1918, с. 71-155.
- ¹⁸ Станев, П. Генезис и хронология на халколитните култури във Великотърновски регион. В: Дни на науката '97, 1997, Велико Търново, с. 68-80.
- ¹⁹ Радунчева, А. Виница. РП, VI, 1976, София, с. 134.
- ²⁰ Николова, Л., Т. Захариева. Селище от Караново VI при село Дъбене, Карловско. В: Марица Изток - Археологически проучвания, II, 1994, с. 63-71.
- ²¹ Ангелов, Н. Тракийски културен пласт. В: Царевград Търнов. I, 1973, София, с. 259-270; Долмова-Лукановска, М. Към въпроса за тракийското селище на Царевец.-Tracia, VI, 1984, с.236-250; Долмова, М., В. Илчева. Археологически проучвания на обект Царевец-средновековна улица. -Известия на музеите в Северна България, XII, 1986, Варна, с. 55-58.
- ²² Тодорова, Х. Каменно-медната... с. 110.
- ²³ Пак там, ... с. 110-112.
- ²⁴ Чохаджиев, С. Периодизация на енеолита от басейна на р. Струма. В: Тракия и съседните райони през неолита и халколита, 2000, София, с. 71.
- ²⁵ Миков, В. Предисторическо селище до Криводол, Врачанско. -РП, I, 1948, София, с. 26-29.
- ²⁶ Петков, Н. Пеклок-праисторическо селище при с. Гълабовци, Софийски окръг.- Известия на Археологическия Институт, XXVI, 1963, с. 177-180.
- ²⁷ Петков, Н. Селищна могила Окол глава.- В: И А И, XVII, 1950, с. 157-160.
- ²⁸ Радунчева, А. Праисторически селища. Перник, I, 1981, София, с. 7-8.
- ²⁹ Николов, Б. Заминец. - албум, 1975, София, с. 1-4.
- ³⁰ Николов, Б. Праисторическо селище при с. Оходен, Врачански окръг. -Археология, I, 1968, с. 65-66.
- ³¹ Перничева, Л. Изследвания халколита в средном поречье реки Струма. Studia Praehistorica, 11-12, 1992, София, с. 222.
- ³² Гергов, В. Доисторическое поселение Телиш - Редутите. -St. P, 11-12, 1992, София, с. 347.
- ³³ Тодорова, Х. Каменно-медната епоха ... с. 79-85.
- ³⁴ Милчев, Ат., К. Койчева. Археологически данни за поселищния живот в две крепости в Габровски окръг. -ИМСБ, IV, 1978, с. 52-53.
- ³⁵ Материалите се съхраняват във фонд „Праистория“ на Регионален Исторически Музей-гр. Велико Търново.
- ³⁶ Станев, П. Генезис и хронология .. с. 80.
- ³⁷ Николов, Б. Заминец .. с. 1.
- ³⁸ Тодорова, Х. Каменно-медната ... с. 222.
- * Изказвам благодарността си към колегата Евгени Дерменджиев, който ми предостави материалите от хълма „Царевец“ за публикуване.
- ** Материалите произхождат от западна крепостна стена-обект X, XIII, XIV, XVI,

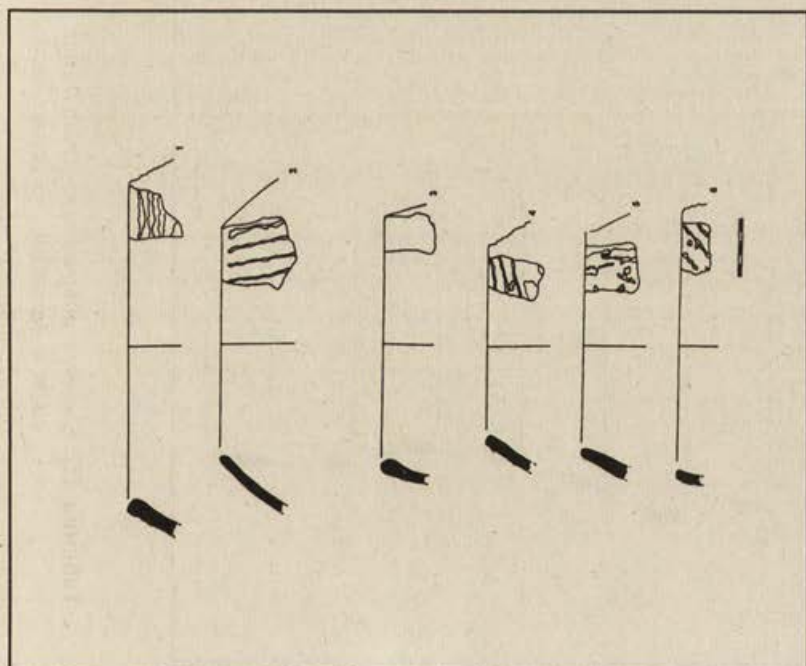


Таблица I. Сферични съдове от „Трапезица“.

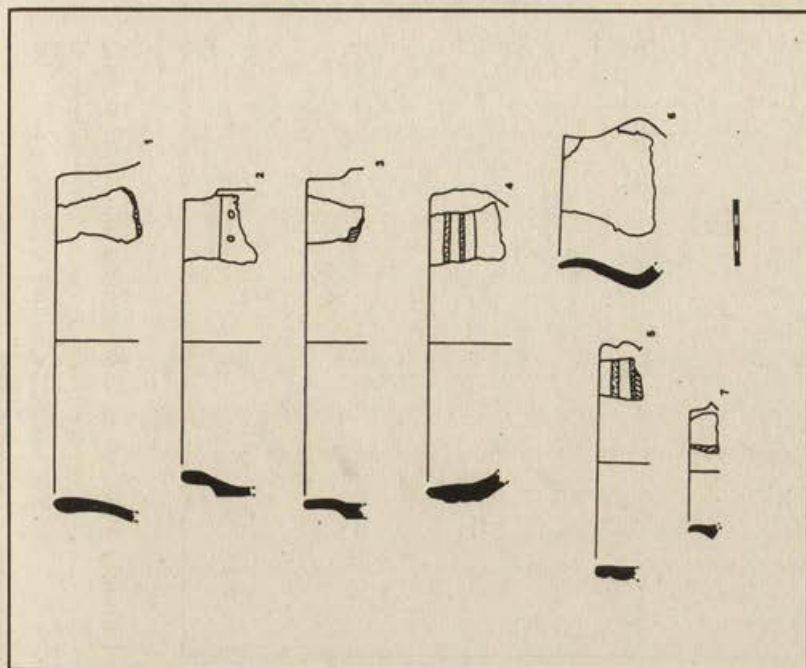


Таблица II. Бицилиндрични съдове от „Трапезица“ (2,3); Кути (4-7).

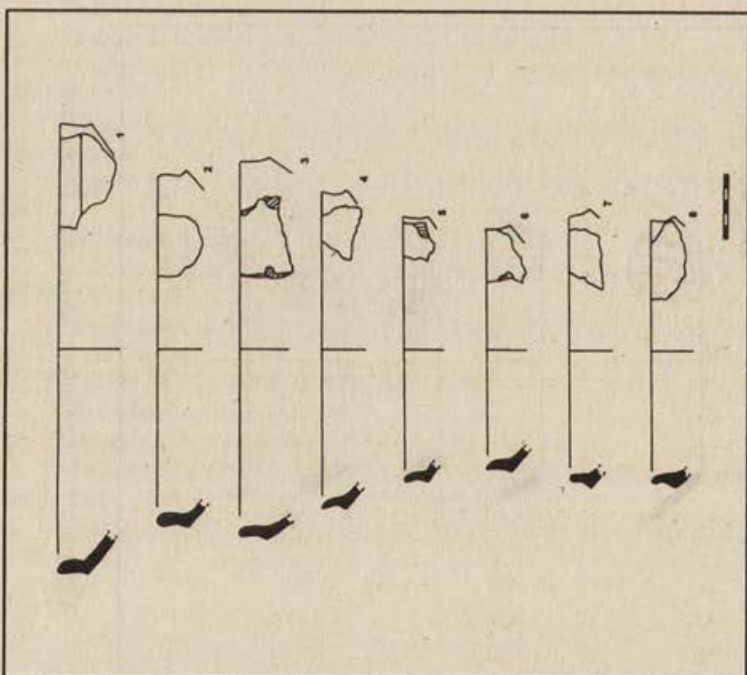


Таблица III. Съдове с обърната конична долна част и цилиндрична горна част от „Трапезица“ (1-8).

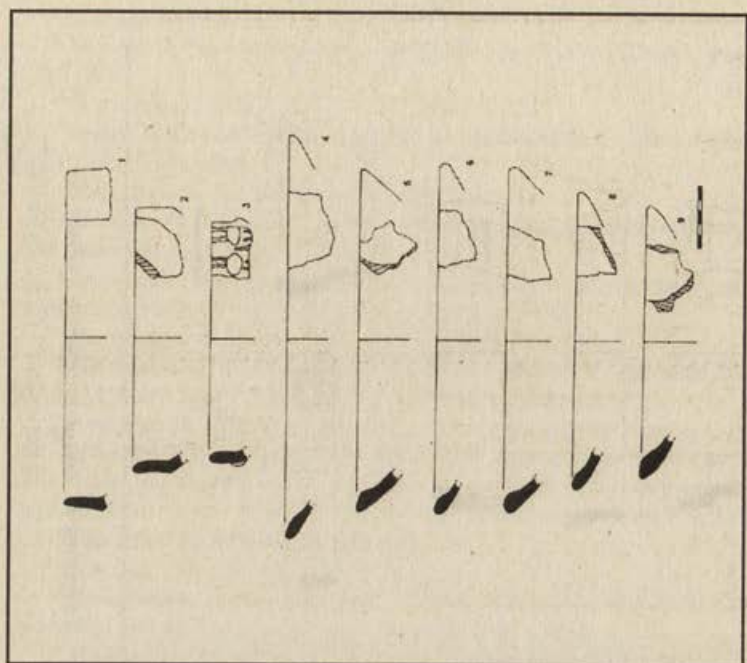


Таблица IV. Съдове с обърната конична долна част и цилиндрична горна част (1, 3) и полусферични съдове (4-9) от „Трапезица“.

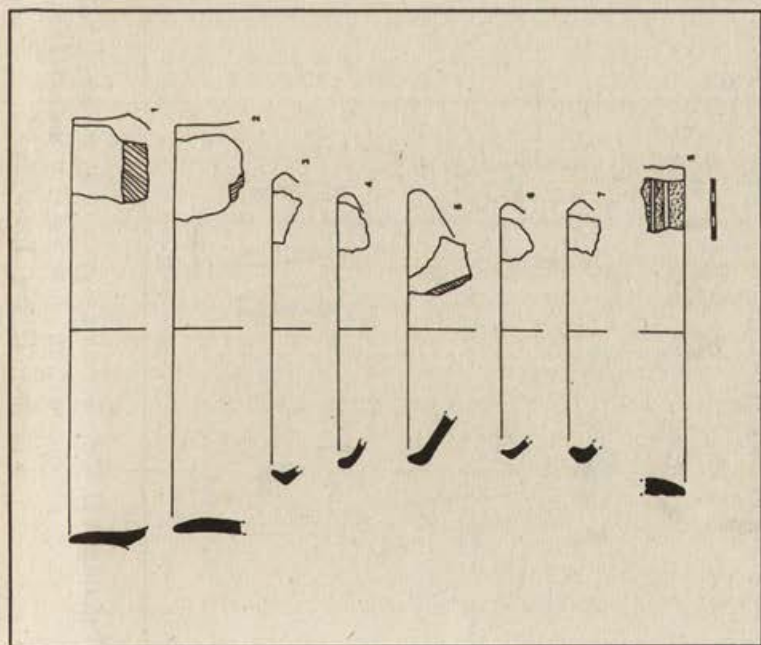


Таблица V. Съдове с цилиндрична шийка (1, 2), съдове с обърната конична долна част и завито навътре устие (3-7) и капак (8) от „Трапезица“.

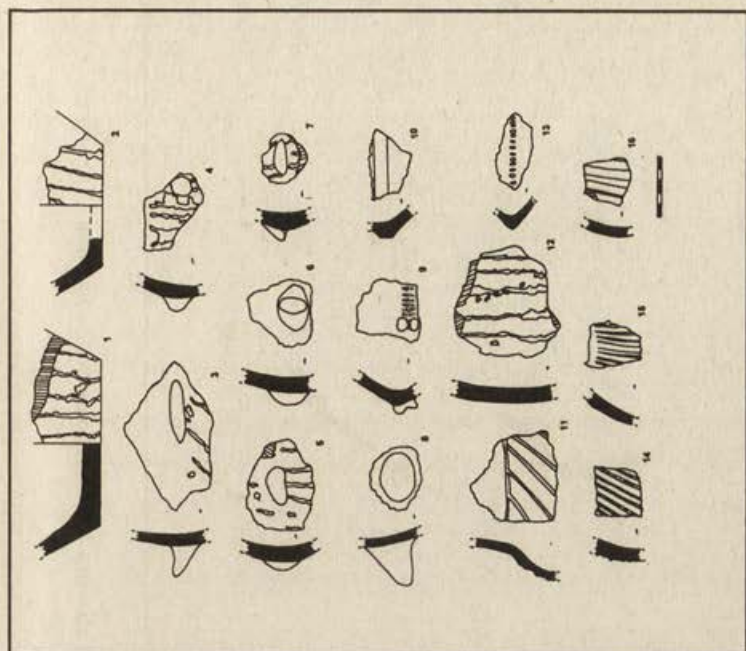


Таблица VI. Дъна (1, 2), пълковидна украса (3-9), канелюрна украса (9), барботинна украса (11, 12) и украса от ямички върху средния ръб на съда (13) от „Трапезица“.

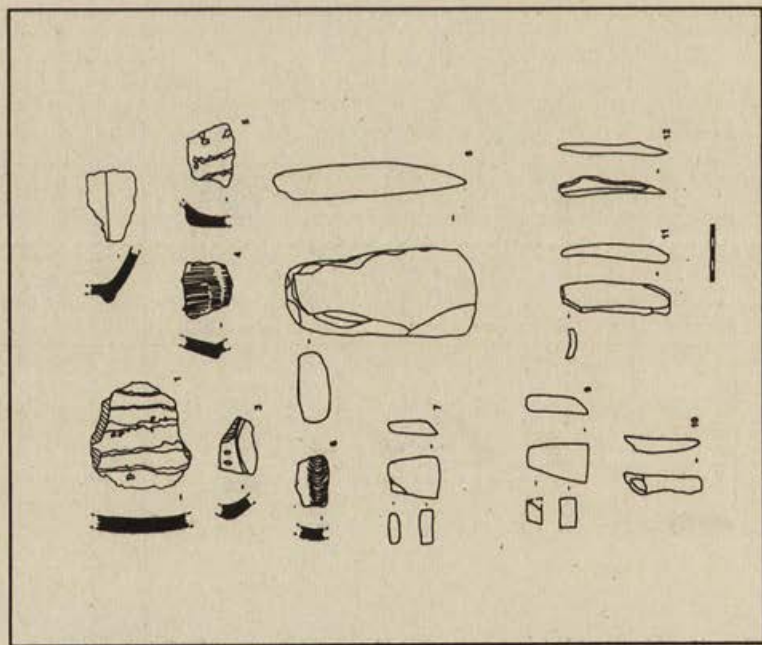


Таблица VII. Фрагменти с украса (1-6), тесли (7, 9), брадва (8), гладилка (10), шило (11) и длето (12) от „Транезица“.

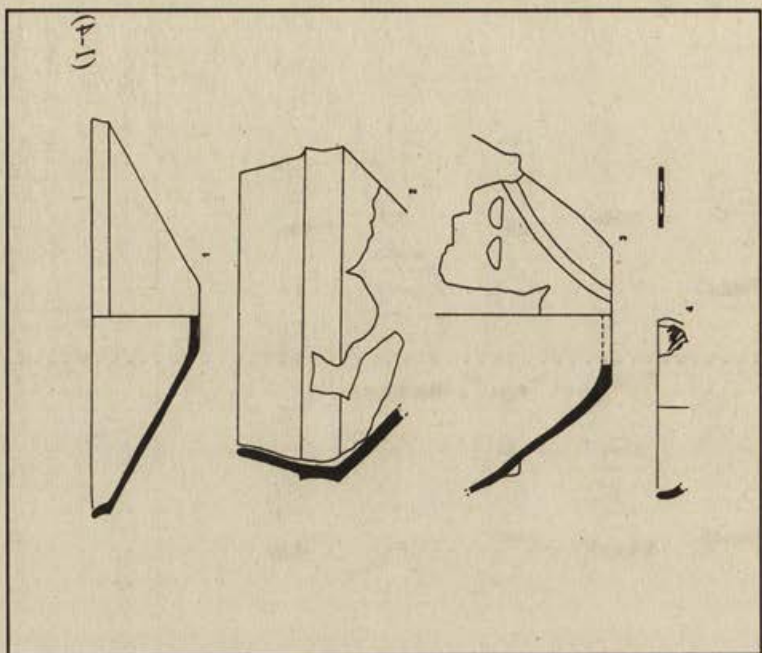


Таблица VIII. Керамични съдове от „Царевец“.

ENEOLITHIC REMAINS FROM TSAREVETS AND TRAPEZITSA
(Summary)

Nedko Elenski

In the present report are treated finds that came from the hills Tsarevets and Trapezitsa in the town of Veliko Turnovo. They were found during the field rounds of Trapezitsa and the exploration of the western fortress wall on Tsarevets. The finds are a testimony for the earliest settle of man in the old capital city. Probably some of the ceramic fragments are from the 1st stage of the Late-Eneolith of culture Kodjadermen-Gumelnitsa-Karanovo VI, while the others are from the 2nd and 3rd stage of the same culture. Probably the dominating of the hills and their natural situation have made the settlement central in the mentioned region.

Translated by Yanka Serafimova